

УДК 338.45

І. В. Драган, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України"

СИРОВИННО-РЕСУРСНА КОМПОНЕНТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Присвячено розв'язанню проблем економічної оцінки сировинно-ресурсної компоненти потенціалу сталого розвитку держави. Обґрунтовано необхідність комплексного розв'язання проблем удосконалення державного управління, спрямованого на досягнення гармонійного поєднання економічних та екологічних імперативів господарювання шляхом упровадження нових підходів та управлінських методів.

Ключові слова: державне управління; екологічна безпека; потенціал; сировинно-ресурсна компонента; сталий розвиток держави.

The article is devoted to solving problems of economic evaluation of raw materials and resource potential components of sustainable development. The necessity of complex problem solving improved governance in achieving the harmonious combination of economic and environmental imperatives of management through the introduction of new approaches and management techniques.

Key words: governance; environmental safety; capacity; raw-resource component; sustainable development of the country.

Постановка проблеми. Проблема державного впливу на формування й розвиток економіки з урахуванням стану і наявності власних природних ресурсів та забезпечення національної екологічної безпеки дуже важлива для кожної країни. Розвиток нашої держави та її регіонів залежить від усіх елементів ринку і насамперед визначається конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання й вироблених ними товарів і послуг. Водночас усі суб'єкти господарювання функціонують в економічному середовищі конкретного регіону. Успіх їх багато в чому зумовлений виключно регіональними факторами (наявністю місцевих ресурсів, об'єктів інфраструктури, робочої сили, взаємовідносинами з місцевою владою). Саме тісними зв'язками з місцевими умовами створюються й утримуються конкурентні переваги суб'єктів господарювання в регіоні, що залежать від природних ресурсів. Проаналізувавши науково-прикладні розробки із проблем предметної області дослідження, можемо зробити висновок, що досягнення сталого розвитку держави саме в природно-ресурсній спеціалізації об'єктивно передбачає ефективне використання природних (природних, географічних) конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення рівня ефективності державного регулювання збалансованості природо-ресурсного потенціалу держави та її регіонів висвітлювалась у працях багатьох вітчизняних науковців, а саме: В. Ігнатова, В. Керецмана, В. Князева, Ю. Ковбасюка, М. Латиніна, О. Лебединської, О. Оболенського, Г. Одинцової, С. Серьогіна, Ю. Сурміна, О. Суходолі, С. Телешуна, В. Тертички.

© **І. В. Драган, 2016**

Зниження антропогенного навантаження на природно-господарські комплекси можливо лише в разі дотримання закону еколого-економічної рівноваги шляхом проведення превентивних заходів щодо підтримки “робочого” стану природних механізмів саморегуляції природних систем з метою забезпечення суспільно корисного рівня якості й кількості природних умов і ресурсів.

Мета статті – теоретичне і практичне виконання соціально-економічних завдань і проблем збереження природно-ресурсного потенціалу в ресурсних обмеженнях.

Виклад основного матеріалу. У процесі взаємодії природних, економічних, соціальних та екологічних елементів створюється особливий різновид систем – соціо- й еколого-економічна система (СЕЕС) держави. У цьому контексті саме поняття “природні ресурси” та природно-ресурсний потенціал розглядається відповідно до положень концепції індустріального метаболізму, що зумовлено сучасним трактуванням відомої формули триєдиних факторів виробництва й самого поняття “національне багатство”, яке стало визначатись як сукупність накопиченого людського, природного і відтвореного (матеріального) капіталів у контексті нагальної реалізації країни до сталого розвитку.

Отже, системне досягнення поставленої мети передбачає перехід економіки України від експортно-сировинного до інноваційного соціально-орієнтованого типу розвитку, що може бути забезпечено передусім за рахунок стійкого розвитку природно-ресурсних регіонів, які мають важливе значення у формуванні дохідної частини бюджету держави й зміцненні її економічного потенціалу. Ця обставина багато у чому визначає необхідність ефективного використання природних ресурсів у цілому та виробничого капіталу й забезпечується насамперед збалансованістю просторового розвитку національної економіки, що включає в себе формування нових центрів динамічного економічного зростання на всій території країни, а також реалізацію конкурентних переваг кожного регіону України. При цьому у період інтенсивного використання сировинної бази конкурентних переваг регіонів може бути досягнуто за рахунок збереження якості, підвищення ефективності використання національного природного багатства і скорочення негативного впливу господарської діяльності соціуму на навколишнє природне середовище.

Визнаємо, що розвиток народногосподарського комплексу України значною мірою пов’язаний із використанням мінерально-сировинних ресурсів (далі – МСР) – вугілля, нафти, газу, залізної руди тощо. Вони є основою для важкої промисловості, металургійного, хімічного та будівельного виробництва, предметом експорту. Приблизна вартість промислових запасів основних видів корисних копалин у країні сягає 14,8 трлн грн. Історичний досвід переконливо підтверджує необхідність втручання держави у процеси використання МСР. Видобуток корисних копалин за зростаючого попиту на них в умовах нестабільної економіки завжди був вигідним бізнесом. При цьому в розвинених країнах світу все більшого поширення набуває практика збереження власних МСР за рахунок використання ресурсів інших країн. Отже, зазначимо, що процес використання мінерально-сировинних ресурсів в Україні супроводжується виникненням та необхідністю розв’язання різних за масштабами та складністю проблем – економічних, політичних, екологічних, соціальних. Вони потребують системного розв’язання на державному рівні, оскільки торкаються стратегічних інтересів держави, інтересів суб’єктів господарювання, майбутнього суспільства. Необхідність осмислення та вирішення цих

питань у теоретичному та практичному аспекті, зважаючи на те, що ресурси надр є неподільним багатством загальнонаціонального значення, спонукає до пошуку перспективних шляхів ефективного використання МСР. Тому актуальність теми науково-прикладного дослідження підсилюється ще й необхідністю послідовної реалізації в Україні курсу економічних реформ зі своєчасним коригуванням процесу державного управління (структури, функцій, методів управління), спрямованого на подолання складних економічних, екологічних та соціальних проблем, а також новизною завдань, що потребують виконання у процесі державного управління природокористуванням та ефективного використання ресурсів з метою стабільного забезпечення сировиною економіки країни. Поряд із цим дослідження питань оцінювання сировинно-ресурсної компоненти потенціалу сталого розвитку обумовлене необхідністю створення передумов сталого розвитку країни з урахуванням раціонального використання та відтворення природних ресурсів, охорони довкілля, зміцнення мінерально-сировинного потенціалу країни. Слід визнати, що тривалі економічні зрушення в нашій країні зумовлюють необхідність осмислення завдань теорії та аналізу практичного досвіду в дослідженні нагальних проблем сталого розвитку соціально-економічних систем та інноваційного зростання держави, що створюють організаційно-економічні передумови для реалізації наукових здобутків у цій сфері. Тому без економічної оцінки масштабів розвиненості природних ресурсів осмислити всі ці аспекти неможливо. Для визначення цієї оцінки необхідне використання системи, яка передбачає рішення оцінного фактора в тісному взаємозв'язку з іншими системними підходами до еколого-економічних взаємодій. Природно-ресурсна система – це сукупність елементів, що постійно взаємодіють між собою, об'єднуються в певну єдність.

При цьому оцінка природних ресурсів у цілому та первинних паливно-енергетичних ресурсів (ППЕР) зокрема була проблематичною, хоча, вони й мали певний рівень корисності, але вартості як такої не мали, так як у них не спостерігалось людської праці. У зв'язку зі збільшеною потребою раціонального використання природних запасів виникла гостра необхідність в економічній оцінці різних природних ресурсів, ураховуючи їх якість і кількість.

Як відомо, предметом економічної оцінки масштабів розвиненості природних ресурсів відповідно до загальноприйнятої теоретичної основи є їхня суспільна споживча вартість як факторів, так і умов виробництва [1]. Вона полягає в єдності споживчих вартостей і суспільно-економічних умов експлуатації природних ресурсів, які визначають корисність таких властивостей. Головним у методології оцінки є визначення її критерію. Зміст критерію економічної оцінки зумовлюється сутністю виробничих відносин у природокористуванні. Оскільки критерій показує суть оцінки, її головну ідею, то він має бути науково обґрунтованим, а економічна природа показника, взятого за критерій, має бути єдиною для всіх видів оцінюваних природних ресурсів. Лише у такому разі можливе порівняння й підсумовування оцінок різних видів природних ресурсів для вибору найвигідніших варіантів природокористування та виявлення природно-економічного потенціалу окремих регіонів і всієї країни. На відміну від критерію оцінки, показник є величиною, яка обчислюється. Тобто конкретним виразом критерію оцінки природних ресурсів є показник. У кожному випадку він враховує особливості безпосередньо предмета оцінки і конкретні форми прояву корисного результату виробничого використання природних

ресурсів. За єдиного критерію може бути кілька показників оцінки або своя система. Різноманітність завдань, які виконуються за допомогою економічної оцінки природних ресурсів, робить неможливим визначення універсального показника, придатного для всіх випадків у господарській практиці. Йдеться про багаторівневу систему показників.

Проблема економічної оцінки ресурсів багатогранна. Питання про пріоритет якогось одного аспекту в оцінці потрібно замінити комплексним підходом на основі поєднання поглядів учених різних напрямів. Отже, основну групу показників економічної оцінки природних ресурсів становлять показники, які визначаються ефектом від експлуатації природних ресурсів.

У наукових дослідженнях можна було виділити два різних підходи до розв'язання проблем економічної оцінки природних ресурсів, які найбільш чітко проявляються в спробах дати оцінку сировинно-ресурсної компоненти. Насамперед метод засновано на "капіталізації" ренти або іншого показника ефекту використання будь-якого природного ресурсу для тих чи інших потреб. При цьому величина оцінки визначається приростом ефекту (виграшем) від збільшення ресурсу або зниження ефекту (втратою) від зменшення або погіршення якості природного ресурсу. Іншими словами, позитивну (ненульову) грошову оцінку отримують не всі природні ресурси, а лише обмежені ресурси, оскільки зміна кількості надлишкового ресурсу не може привести до втрат або виграшу для народного господарства саме через його надлишок. І навпаки, чим обмеженіший ресурс, тим більшим буде економічний виграш від збільшення його кількості і, відповідно, вище його економічна оцінка. На цьому методі побудовано більшість методів оцінки ресурсів і, на думку більшості дослідників, майбутнє саме за цим підходом. Суть другого методу полягає в обліку накопичених витрат суспільної праці, які матеріалізовані у природних ресурсах у процесі їх господарського освоєння або витрат на їх відновлення. Під час розгляду економічної оцінки природних ресурсів у літературі виокремлюється кілька проблем методологічного та методичного плану. По-перше, загальноновизнані методологічні основи економічної оцінки природних ресурсів – теорія трудової вартості та теорія ефективності суспільного виробництва є недостатніми, розглядається можливість застосування інших відомих теорій вартості як основи економічної оцінки, а також порушується питання про доцільність єдиного методологічного підходу до різних завдань оцінки, про що йшлося вище. По-друге, останнім часом у літературі ставиться питання про єдиний критерій та узагальнювальний показник економічної оцінки природних ресурсів. По-третє, слід розрізняти економічні оцінки продукції, яка виготовляється під час експлуатації природних ресурсів (оцінка продукції промисловості тощо), й економічні оцінки власне природних ресурсів, які, своєю чергою, поділяються на оцінки одиничних ресурсів (оцінки одиниці запасів корисних копалин тощо) й оцінки об'єктів природокористування (оцінки родовищ корисних копалин, ППЕР та ін.).

За комплексного і раціонального використання природних ресурсів існує грошовий еквівалент господарського ефекту. Економічно оцінюються поодинокі природні ресурси й цілі комплекси взаємопов'язаних систем цих ресурсів. Отримання оптимального результату за раціональних витрат – головна мета економічного оцінювання природно-ресурсного потенціалу. Правильна система оцінки передбачає регулювання витрат у разі погіршення якості природних ресурсів; обґрунтування величини витрат на освоєння, відтворення та використання природних багатств у народному господарстві; заохочення у ході раціонального природокористування, освоєння безвідходних техно-

логії в екологічній системі; створення фінансових і матеріальних передумов відтворення природних ресурсів, визначення їх ефективності.

У разі інтерпретації витратного підходу як вартісного, тобто такого, який визначав би величину витрат на отримання природного ресурсу, його можна було б застосувати для оцінки природних ресурсів як складових національного багатства. Саме за таким підходом можна розрахувати справжню величину витрат, які використовує суспільство (держава) взагалі, залучаючи природні ресурси в національногосподарський обіг, тобто визначити реальну вартість природних ресурсів і поділ трудових зусиль суспільства між різними галузями економіки. Тож цей підхід не сприяє раціональному природокористуванню й подальшому сталому розвитку нашої держави в умовах ресурсних обмежень.

Один із вирішальних факторів в умовах ринкових відносин – це платежі природокористування. Система цих платежів розроблена на основі обчислення диференціальної ренти [2; 5]. Плата за використання природних ресурсів виступає як вилучення певної диференціальної ренти за різних джерел ресурсів. Вона виступає як міра економічного регулювання та оптимального використання природних багатств, відшкодування витрат на охорону природи й відтворення природних ресурсів, стимулювання природоохоронної діяльності окремих суб'єктів і суспільства в цілому. При цьому порушується проблема одночасного використання природних ресурсів різних за розміщенням та якісними показниками. Звідси випливає, що однакові вкладення коштів і праці мають різний економічний ефект. Із урахуванням оцінки впливу якості ресурсу на рівень продуктивності всієї суспільної праці передбачена необхідність проводити оцінку ресурсу не за прямими витратами, а за різницею в ефектах.

У ринковій економіці ціна завжди використовується як індикатор корисності товарів і послуг. Але виникають певні труднощі, коли ринок товарів з урахуванням усіх наявних корисних властивостей товару відсутній, коли є державне регулювання цін або субсидування виробництва товарів і послуг. З метою оцінки природних ресурсів можна відкоригувати сучасні оцінки природних ресурсів для точнішого відображення соціальних цінностей, а також оцінити неоціненні споживчі властивості природних ресурсів. Тобто в такому разі автори акцентують увагу на оцінці природно-ресурсного потенціалу як елемента суспільного добробуту. Однак слід наголосити, що обсяги його ідентифікації необхідно узгоджувати з сучасною динамікою випуску продукції реальним сектором економіки України, використовуючи кореляційні залежності вагомості впливу кожного різновиду економічної діяльності на визначення масштабів освоєння природно-ресурсного потенціалу України [3]. Подібний підхід, на нашу думку, дозволяє оцінити й так звану загальну економічну вартість природного ресурсу, яка значно більша, ніж пряма рентна оцінка природно-ресурсного потенціалу, навіть скоригована з урахуванням недоліків ринку і, відповідно, потреби у його освоєнні.

Застосовуючи ринкові методи, треба чітко усвідомити, що на їх підставі можна отримати лише наближене уявлення про цінність природних ресурсів. Щоб збільшити точність оцінок, можна застосовувати декілька методів. Проте навіть приблизна оцінка краще, ніж її відсутність. Застосовуючи різні методи й поступово підвищуючи точність оцінок, дослідники наближаються до оцінки природних ресурсів. Крім ринкових методів оцінки, як відомо, широко застосовуються оцінки, що базуються на методах пошу-

Механізми державного управління

ку замітника розглянутого потенціалу, тобто природно-ресурсного потенціалу. Такі методи досить широко застосовувалися на практиці. При цьому розглядається можливість альтернативного застосування цього природного ресурсу й те, яку вигоду ми втрачаємо, використовуючи його по-іншому. Розвиток наукових знань, господарська та ринкова необхідність створюють передумови для зміни самих концепцій оцінки природних ресурсів, застосовуючи при цьому нові підходи, зарубіжний досвід. Проте нові концепції оцінки природних ресурсів не відкидають класичні, а навпаки, інтегруються з ними, ставлячи за мету підтвердити точність і достовірність здійсненої оцінки природних ресурсів. Отже, нами була проведена характеристика методичних підходів до оцінки та управління природно-ресурсним потенціалом. Слід виділити такі напрями: витратний, результативний, рентний, відтворення, оцінний, нормативно-грошовий та ін. Для витратного методу оцінка проводиться виходячи з розміру суспільно необхідних витрат на їх виявлення, освоєння й відтворення. За кожним ресурсом, який характеризується, наводяться два основних показники – обсяг (річна продуктивність) і приведені витрати на одиницю продукції [4].

В обидва показники прямо/опосередковано входить натуральне (умовно натуральне) вираження специфічної форми певного ресурсу (можуть порівнюватися з аналогічними показниками за іншими районами, але не з відповідними даними про інші види ресурсів). Тому на формування витратного методу наразі суттєво вплинули екосистемні позиції, опрацьовані в межах концепції активізації НТП, пов'язані із сукупною продуктивністю екосистеми.

Складно організованим є також завдання щодо розв'язання проблеми порівняння результатів за компонентною оцінкою природно-ресурсного потенціалу, а також порівняння показників усередині окремих компонентів природно-ресурсного потенціалу. Складнішими є порівнянність даних оцінки окремих компонентів природно-ресурсного потенціалу та визначення його структури, які обчислюються у вигляді різних одиниць виміру – відносних (балах, процентах, коефіцієнтах, індексах тощо), вартісних і натуральних. Для того щоб удосконалювати методи оцінки природно-ресурсного потенціалу, необхідно виділити недоліки, які є результатом її формування (табл. 1).

Таблиця 1

Обґрунтування пріоритетного переліку недоліків основних методів оцінки природно-ресурсного потенціалу

Методи	Характерні недоліки
1	2
Витратний метод	1. Ресурс кращої якості, який розташований у доступнішому місці, отримує меншу вартість, хоча його споживча вартість буде вище, ніж ресурсу, який розміщений у більш проблематичному місці
	2. Ціна визначатиметься за витратами, й тим самим виправдовуються будь-які, навіть найбільш неефективні
	3. Отримана величина виражає вартість природних ресурсів уже після додавання до них певних трудових витрат без урахування вартості природних ресурсів, що перебувають у природному стані

1	2
Результативний метод	1. Не для кожного природного ресурсу можна визначити вартість первинної продукції
	2. Дохід від використання ресурсу може бути прямим і непрямим, що дуже важко оцінити адекватно. Це стосується об'єктів, які використовуються в рекреаційних цілях кліматичних ресурсів території тощо
	3. Не враховується фактор часу. Невикористаний ресурс, який не має щодо цього підходу вартості, може бути використаним і навіть може стати дефіцитним у процесі освоєння території, впровадження нових технологій виробництва у цілому. Тому оцінка потенційного ефекту на перспективу необхідна для планування природокористування
	4. Платежі блокують будь-яку спробу перерозподілу ресурсів між природоексплуатуючими підприємствами внаслідок незацікавленості в ньому підприємств
	5. Отриманий дохід є результатом не лише виробничих сил природи, але й значних витрат живої і суспільної праці
	6. Широкий спектр визначення показників оцінки природного ресурсу
Метод рентної оцінки	1. Оптимальна потужність по кожному підприємству береться без ув'язки з потужностями інших підприємств
	2. Показники ранжування встановлюються без урахування фактора часу та кон'юнктури ринку
	3. Недостатньо враховується географічне розміщення
	4. Сучасні платежі за використання природних ресурсів не забезпечують реальних витрат суспільства й не мають належної фінансової бази для природоохоронної діяльності. Держава продовжує надавати субсидії природокористувача. Це призводить до недостатності способів ефективного відновлення природно-ресурсного потенціалу, деформує процеси структурної перебудови економіки

Отримання підсумкових результатів є важливою методологічною проблемою оцінки природно-ресурсного потенціалу. У більшості випадків природно-ресурсний потенціал обчислюється як проста сума балів за компонентною оцінкою. Тому пропонується його обчислення за використання методів проектування життєвого циклу національної економічної системи та добору пріоритетних об'єктів локалізації зусиль.

Зазначене запропоновано здійснювати на основі методу звуження напрямів пошуку, що забезпечується використанням методів економіко-математичного моделювання, формалізованих на основі: а) багатфакторних модельних рішень; б) комплексу поліноміальних моделей, які забезпечують виключення неінформативних незалежних змінних на основі автоматичного вибору пріоритетного показника чи напряму концентрації зусиль (за ступенем сили кореляційного зв'язку незалежних змінних на залеж-

ну), оскільки пізнання правил упередження наведених вище подій (щодо руйнування наявного масштабу природно-ресурсного потенціалу держави) і виникнення можливих диспропорцій у темпах зростання чи трансформації кожної складової національної економічної системи потребує чіткого дотримання логічної послідовності кроків. Відповідно до зазначеного пропонується здійснення алгоритмізації розрахунків, запровадження яких у практичну діяльність упереджає еволюційний рух української економіки до неперспективних/глухих конусів сталого розвитку. Визначення на підставі наведених закономірностей, взаємозалежності та взаємостимулювання змінних (функцій підсистем), що з певною імовірністю відбувається в макроструктурі, знижує складність виконання суб'єктами управління регульованих дій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перехід економіки України від експортно-сировинного до інноваційного соціально-орієнтованого типу розвитку може бути забезпечено передусім за рахунок сталого розвитку регіонів з високим природно-ресурсним потенціалом, які відіграють важливе значення у формуванні дохідної частини бюджету держави та зміцненні її економічного потенціалу. Цим визначається необхідність ефективного використання природних ресурсів у цілому та виробничого капіталу і забезпечується насамперед збалансованістю просторового розвитку економіки України, що включає в себе формування нових центрів динамічного економічного зростання на всій території країни, а також реалізацію конкурентних переваг кожного регіону України.

Отже, розв'язання проблем ефективного державного регулювання сталого розвитку потребує здійснення економічної оцінки сировинно-ресурсної компоненти, оскільки стосується стратегічних інтересів держави, інтересів суб'єктів господарювання, суспільства у цілому.

Список використаних джерел:

1. Драган І. В. Методологічні засади державного управління природокористуванням в контексті досягнення системних ознак резистентності / І. В. Драган // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія "Управління". – 2015. – Вип. 4. – С. 153–162.
2. Згуровский М. З. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности жизни людей (2005/2007/2008 годы) / М. З. Згуровский, А. Д. Гвишиани. – К. : Политехника, 2008. – 331 с.
3. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : [монографія] / Л. О. Лігоненко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 580 с.
4. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України : монографія / [О. М. Алімов, І. В. Драган, В. В. Микитенко та ін.]. – К. : ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України", 2013. – 45 с.
5. Системно-комплексне оцінювання потенціалу сталого розвитку України : монографія / О. М. Алімов, В. В. Микитенко, І. М. Лицур та ін. – К. : ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України", 2013. – 99 с.